

Obraz kobiety w bułgarskiej ideologii małżeńskiej

Katarzyna Szybisty i kolektyw

Według etnologów zaślubiny modelują świat w jego podstawowych wymiarach, a kobieta odgrywa w tym rytuale przejścia rolę głównej sakralnej postaci. Dlatego też w kontekście współczesnego wzmożonego zainteresowania kobiecością w ujęciu społeczno-antropologicznym, bułgarska obrzędowość weselna zasługuje na szczególną uwagę.

Pieśni weselne stanowią ważny element przekazywanej ustnie literatury, są częścią alternatywnego kanonu i kluczowym składnikiem twórczości ludowej Bułgarów, szczególnie z okresu odrodzenia narodowego. W czasach panowania osmańskiego folklor przyczyniał się do zachowania lokalnych tradycji, języka i kultury. Poetyckie formy i tradycyjne metafory pieśni ludowych inspirowały poetów i pisarzy, co pośrednio wzbogacało także język literacki. Jako element skomplikowanych systemów obrzędowych pieśni kodują znaczenia, wartości oraz normy kultury ludowej, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie.

Według etnologa Todora Iwanowa Żiwkova „każda wspólnota etniczna lub religijna posiada określoną ideologię małżeńską”¹. Wesele jest postrzegane jako jeden z najbardziej złożonych systemów obrzędowych w bułgarskiej kulturze ludowej – to fenomen kulturowy, w którym sakralizowane jest połączenie dwóch rodów. Żiwkow precyzuje, że wesele oznacza powstanie nowego rodu, czyli nowej wspólnoty, w której odtwarzane są archetypowe zasady budowania tożsamości wspólnotowej². Początek wspólnoty ludzkiej, czyli rodziny, ustanowiony obrzędem, ma rytualny charakter, a pieśni odgrywają kluczową rolę w tym procesie – to one będą przedmiotem dalszej analizy w niniejszym tekście.

Polski czytelnik może uzyskać wiedzę na temat bułgarskiej obrzędowości ślubnej zarówno dzięki monumentalnej *Etnografii Bułgarii* Christa Wakarelskiego – opracowaniu etnograficznemu, którego pierwsze wydanie z 1965 roku ukazało się właśnie w języku polskim³ – jak i dzięki studium etnolingwistycznemu Joanny Mleczko *Tradycyjny bułgarski obrzęd weselny*⁴. Dane językowe, na których badaczka opiera swoje badania zostały w dużej mierze zaczerpnięte właśnie z pieśni ludowych.

W niniejszym tekście skupimy się na czterech wybranych pieśniach, opublikowanych w słynnym zbiorze braci Dimityra i Konstantina Miładinowów⁵. To ważne wydanie z 1861

¹ Т. Ив. Живков, *Увод в етнологията*, Пловдив 2000, s. 262.

² Ibidem, s. 264.

³ Ch. Wakarelski, *Etnografia Bułgarii*, Wrocław 1965.

⁴ J. Mleczko, *Tradycyjny bułgarski obrzęd weselny*, Katowice 2018.

⁵ *Български народни песни*, zebr. Миладинови Димитър и Константин, Загреб 1861.

roku zawiera ponad 600 bułgarskich pieśni (ułożonych w cykle) ze Strugi, Panagjuriszte, Welesu, Ochrydy i Prilepu⁶. Jeden z rozdziałów zbioru jest poświęcony pieśniom weselnym, w których, jak zauważa badaczka Ałbena Małczewa, wyłaniają się frazy charakteryzujące wizerunek występujących w nich młodych bohaterek: panien i narzeczonych⁷.

W tradycyjnym pieśniarstwie bułgarskim z połowy XIX wieku wyróżnić należy, stosując określenie Małczewej, „mikroelementy” decydujące o jego specyfice⁸. Według badaczki zazwyczaj służą one wyeksponowaniu wyjątkowych cech bohatera pieśniowej opowieści, choć na pierwszy rzut oka wydaje się to sprzeczne z rozumieniem kultury ludowej jako kolektywnej, marginalizującej to, co osobiste, indywidualne⁹. W ten sposób w folklorze ustalony zostaje kanon cech pożądanых, a każda postać je przejawiająca zostaje uwznioślona, na przykład do rangi bohatera pieśni. Małczewa stwierdza, że jedną z przyczyn tego typu konwencjonalności może być „kolektywna stereotypowość”¹⁰ cech głównej postaci, bez których nie byłaby ona „wyśpiewywana”. W niniejszym tekście skupimy się właśnie na, nawiązując do rozpoznań Alberta Lorda, formułach będących własnością tradycji bułgarskiej, składających się na obraz kobiecości konstruowany w tekstach wybranych pieśni weselnych¹¹.

Pieśni weselne często opowiadają historię związku między panną młodą a panem młodym, ich spotkania, zaręczyn, przygotowań do ślubu oraz samego wesela. Opisują nie tylko miłość czy relacje międzyludzkie, ale również społeczne i ekonomiczne aspekty życia, stając się żywym obrazem bułgarskiej kultury ludowej, a także sposobem na utrwalenie lokalnego obrazu społecznego. Podstawowym wymaganiami stawianym kobiecie w tradycyjnej społeczności było zamążpójście, nie dziwi zatem, że panna młoda w narracjach pieśniowych często zajmuje centralne miejsce. Jak podkreśla Żiwkow, jest to „postać, która się transformuje, związana jest z różnymi rodzajami zakazów kazirodztwa, znajduje się w centrum interakcji między związkami egzogamicznymi i endogamicznymi w samej wspólnocie”¹². Kobieta symbolizuje więc cnotę, piękno i płodność, ukazywane w pieśniach jako cenne atrybuty wnoszone do małżeństwa. Ważnym wątkiem fabularnym tych opowieści

⁶ М. Миладинова, 140 „Български народни песни“ от братя Миладинови. Отзвук и значение, „Македонски преглед” 2001/4, s. 5–20.

⁷ А. Малчева, *Наблюдения върху някои песенни детайли от сборника „Български народни песни“ на братя Миладинов*, „Годишник на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика »Онгъл«“ 2013/11, s. 341–349.

⁸ Ibidem, s. 341.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ А. Lord, *O formule*, tłum. W. Krajka, „Literatura Ludowa” 1975, nr 4/5.

¹² Т. Ив. Живков, op. cit., s. 265.

jest eksploracja pozycji panny młodej we wspólnocie i zmiany jej tożsamości, odzwierciedlenie przejścia z roli córki do roli żony.

W, zasłyszanej w Welesie, pieśni *Е, стройници момини* opisywane są charakterystyczne elementy obrzędu weselnego, a konkretnie zwyczaj obdarowywania rodziny panny młodej przez członków rodziny pana młodego. Pieśń wykonuje się podczas wymiany pierścieni, która jest archetypowym wyrazem ciągłości i wieczności¹³.

*Е, стройници момини,
гости наръчуйте,
на свекър кошуля,
на свекърва бохча,
на золви ръкави,
на ятърви ръкави,
на девери кошули*¹⁴.

W tekście pieśni wymieniane są dary przygotowane dla poszczególnych członków rodziny pana młodego. Miały one praktyczne zastosowanie i były wyrazem dobrej woli oraz chęci utrzymania harmonijnych relacji między dwiema łączącymi się rodami. Pieśń stanowi świadectwo znaczenia obdarowywania w relacjach rodzinnych, a dokładniej szacunku, jaki panna młoda powinna okazać nowej wspólnocie.

*Свила се лоза винена
окулу града Легена;
не била лоза винена,
туку ми била девойка,
окулу брака се виет:
– Откупи мене, браке ле!
Яс не сум скъпо ценето,
за двесте триста гроше'и*¹⁵.

Свила се лоза винена окулу града Легена to bułgarska pieśń ludowa, która opowiada historię młodej dziewczyny, porównywanej do winorośli pnącej się wokół pewnego legendarnego grodu. W tekście dziewczyna – alegorycznie przedstawiana pod postacią winnej

¹³ Ibidem, s. 264.

¹⁴ 558. [*Е, стройници момини*] [w:] *Български народни песни*, zebrał Д. і К. Миладинови, Загреб 1861, <https://liternet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/558.htm>, dostęp: 30.04.2024.

¹⁵ 512. [*Свила се лоза винена*] [w:] *Български народни...* op. cit., <https://liternet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/512.htm>, dostęp: 30.04.2024.

latorośli – zwraca się do swojego brata z prośbą, aby ją wykupił, co nawiązuje do starej praktyki dawania posagu lub wykupu panny młodej z rodzinnego domu. Treść pieśni poświadcza często trudną pozycję kobiet w tradycyjnych strukturach społecznych oraz ekonomicznych, które narzucały im rolę zależną wobec mężczyzn ze swojego rodu, a po ślubie – męża i jego męskich krewnych.

Obrzędowi wykupywania dziewczyny towarzyszy często również pieśń *Ела се вие превива*, która utrzymana jest w smutnym tonie. Tak tę praktykę opisuje etnograf Christo Wakarelski:

Po wykupie dziewczyny oddają młodą (gdzieniegdzie brat lub ojciec szwagrowi, który chwyta za ręcznik przeciągnięty pod pasem i wyprowadza). Panna młoda mając zakrytą twarz, żegna się ze swoimi rodzicami, kłania się im, całuje ręce, oni zaś całują ją w twarz. Odbywa się to przy dźwiękach smutnej muzyki lub znanej w całej Bułgarii pieśni¹⁶.

Pieśń *Ела се вие превива* opowiada o pożegnaniu młodej dziewczyny z jej rodziną w momencie wyjścia za mąż. Tekst odzwierciedla tradycyjny rytuał przejścia, kiedy panna młoda żegna się ze swoją biologiczną rodziną i przechodzi pod opiekę nowej wspólnoty rodowej – rodziny męża.

Ела се вие превива, мома се с рода леле прощава.

Прощавай мамо и татко и ти ле рода леле голема.

Досега съм Ви слушала, отсега свекър леле свекърва.

Досега съм Ви слушала, отсега свекър леле свекърва.

Досега братец и сестри, отсега зълви леле девери.

Ела се вие превива, мома се с рода леле прощава¹⁷.

Dziewczyna najpierw żegna się z rodzicami, potem zwraca się do przyszłych teściów, podkreślając, że będą jej nowymi opiekunami, którym obiecuje podporządkowanie. Następnie zwraca się do swojego brata i siostry, a na końcu do braci i sióstr przyszłego męża. Kolejność tych zwrotów ukazuje hierarchię w relacjach rodzinnych. Tekst wyraża emocje związane z opuszczeniem rodzinnego domu – przejście, które jest jednocześnie smutne i radosne, ponieważ symbolizuje początek nowego życia.

Ludowa pieśń z okolic miejscowości Kukusz, śpiewana podczas obiadu spożywanego przez zięcia w domu panny młodej, opowiada o młodym mężczyźnie, który nie może zasnąć z powodu wewnętrznego niepokoju lub lęku:

¹⁶ Ch. Wakarelski, *Etnografia Bułgarii*, tłum. K. Simiczijew, Wrocław 1965, s. 272.

¹⁷ *Ела се вие превива*, <https://textove.com/ivan-dyakov-ela-se-vie-previva-tekst>, dostęp: 30.04.2024.

*Сон го краде лудо-младо,
сон му краде църни очи,
а не може да заспие!
– Донесейте шарен бардак,
шарен бардак, студна вода!
Донесоха шарен бардак, шарен бардак, студна вода,
нема лудо да заспие.
– Донесейте лоза с грозье!
Донесоха лоза с грозье,
нема лудо да заспие.
– Донесейте благия блока!
Донесоха благи яблока,
нема лудо да заспие.
– Донесейте шарен йорган!
Донесоха шарен йорган,
нема лудо да заспие.
– Донесейте мала мома!
Донесоха мала мома,
тога лудо ѝе заспало¹⁸.*

Na początku utworu młody mężczyzna przedstawiony jest jako cierpiący na bezsenność. Aby go uspokoić, bliscy przynoszą są różne przedmioty – kolorowy dzbanek z zimną wodą, winogrona, jabłka i ciepłą kołdrę. Rzeczy te symbolizują zdrowie i dobrobyt, jednak ich działanie okazuje się niewystarczające aż do momentu pojawienia się postaci „młodej panienki” (*мала мома*). Została ona sportretowana jako rozwiązanie problemu mężczyzny – nosicielka harmonii i wewnętrznego spokoju. W tym ujęciu kobieta staje się więc źródłem wsparcia emocjonalnego oraz stabilizującą siłą w życiu mężczyzny, co odzwierciedla tradycyjne przekonania o rolach społecznych obu płci.

Aby dopełnić obraz oczekiwań stawianych kobietom w myśl tradycyjnego systemu wyobrażeń związanych ze ślubem, można odwołać się do dzieła literackiego, które jeszcze niedawno stanowiło obowiązkową lekturę w bułgarskich szkołach średnich – powieści *Synowa* (*Снаха*) autorstwa Georgiego Karasławowa, której twórczość po 1989 roku została

¹⁸ 575. [*Сон го краде лудо-младо*] [w:] *Български народни...* op. cit., <https://liternet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/575.htm>, dostęp: 30.04.2024.

poddana rewizji ze względu na powiązania pisarza z reżimem komunistycznym¹⁹. W powieści został udokumentowany zwyczaj, gdy panna młoda zmienia swoje zachowanie werbalne, co jest elementem porządku rytualnego. Jak zauważa polska badaczka bułgarskich rytuałów weselnych Joanna Mleczko, badając polski przekład dzieła:

...utrwalone w języku zwroty honoryfikatywne stanowiły (...) istotny element stereotypu panny młodej/młodej mężatki, która w toku wzajemnych odwiedzin między obu rodzinami, jakie miały miejsce w pierwszym tygodniu po właściwym weselu, do rodziców męża zaczynała zwracać się tak, jak do swojej matki i swojego ojca, używając pieszczotliwych wokatywnych form terminów pokrewieństwa²⁰.

Przykładem może być scena, w której bohaterka zwraca się do ojca męża słowami:

– *Dlaczego nie śpisz, tatku?* – *pytała go z szacunkiem.*

– *Noc jest długa, synowo* – *odpowiada²¹.*

Te formy językowe ukazują próby budowania przez tytułową synową nowych, bliskich relacji z członkami rodziny, do której została właśnie włączona oraz dążenie kobiety do integracji z nowym środowiskiem oraz uzyskania akceptacji jego członków.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, można stwierdzić, że ślub jako rytuał przejścia podkreśla zmianę statusu kobiety, wyznacza jej nowe role oraz utrwała zależność od mężczyzn, odzwierciedlając tradycyjne ograniczenia społeczne.

Zakończymy nasze rozważania, zwracając uwagę na (zauważoną już przez antropologów i etnologów) ścisłą zależność między weselem a śmiercią, między ideologią małżeńską (ponownie nawiązując do definicji Żiwkowa). Podstawy tego powiązania badacz doszukuje się w tym, że zarówno poprzez wesele, jak i śmierć „człowiek przechodzi fazy nie tylko swojego cyklu życia, ale i cyklu życia samej wspólnoty”²². Zarówno Christo Wakarelski, jak i Todor Iwanow Żiwkow podają liczne przykłady pogrzebów-ślubów, ale też ślubów-pogrzebów, podczas których uczestnicy płaczą, ponieważ jeden dom/świat zostaje

¹⁹ Georgi Karasławow – którego dorobek literacki z punktu widzenia genologii ma bardzo zróżnicowany charakter – jest we współczesnej bułgarskiej narracji historycznoliterackiej postacią kontrowersyjną. Powieści *Bieluń* (*Тамул*, 1938) i *Synowa* (1942) ustanowiły nowy model gatunkowy, w związku z czym do dziś są wysoko oceniane oraz często interpretowane, jednak aktywna obecność autora w licznych strukturach reżimu totalitarnego (był na przykład członkiem Prezydium Zgromadzenia Narodowego czy wieloletnim przewodniczącym Związku Pisarzy Bułgarskich) sprawiła, że odgrywał rolę głównego cenzora i komunistycznego „satrapy”.

²⁰ J. Mleczko, Bułgarska obrzędowość weselna w przekładzie „Synowej” Georgiego Karasławowa, „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2013, nr 1, s. 68.

²¹ G. Karasławow, *Synowa*, tłum. Z. Wolnik-Czajkowska, Warszawa 1984, s. 68.

²² Т. Ив. ЖИВКОВ, op. cit., s. 262.

zniszczony – dom paniński. Połączenie archetypowych motywów ślubu i śmierci pojawia się również we współczesnej poezji politycznej Płamena Dojnowa. Poeta przedstawia bowiem kobietę jako tę, która ma wnieść życie, odpędzając samotność, ale również ponieść odpowiedzialność za jego koniec. W wierszu *Walka z samotnością wielką jak świat* z dwujęzycznego tomu *Sofia Berlin*, wydanego w 2018 roku z okazji nominacji poety do nagrody literackiej Europejski Poeta Wolności, opisane są poszukiwania kobiety, substytutu tradycyjnej żony, która miałaby odgrywać rolę kapłanki podczas ceremonii pogrzebowej swojego mężczyzny.

WALKA Z SAMOTNOŚCIĄ WIELKĄ JAK ŚWIAT

*Ten mężczyzna odwiedza wszystkie kawiarnie,
chce zawrzeć znajomość, ale taką na poważnie:
chce znaleźć kobietę, która umie cenić,
ale bez większych wymagań; i żeby dobrze się czuła
w jego dwóch pokojach z kuchnią,
a dłonie miała jak matka, ale nie chciała rodzić.
Jeszcze dzień czy dwa i na pewno ją znajdzie,
raczej niebrzydką, choć może niezbyt piękną,
wrażliwą, ale nie do szaleństwa,
bez aktu ślubu, bez akcentu i bez nawyku
kontrolowania każdego jego kroku.
Zabierze ją do domu sercem walącym jak młotem,
popatrzy z nadzieją w niebo stojące otworem, a potem weźmie sznur,
zejdzie do piwnicy i zawiąże pętlę,
spokojny, że jest ktoś, kto zajmie się pogrzebem²³.*

²³ P. Dojnow, *Sofia Berlin*, tłum. D. Dobrew, D. Dobrew, Gdańsk 2018, s. 195.

Bibliografia

512. [*Свила се лоза винена*] [w:] *Български народни песни*, съст. Миладинови Димитър и Константин, Загреб 1861, <https://litenet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/512.htm>, достъп: 30.04.2024.
558. [*Е, стройници момини*] [w:] *Български народни песни*, съст. Миладинови Димитър и Константин, Загреб 1861, <https://litenet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/558.htm>, достъп: 30.04.2024.
575. [*Сон го краде лудо-младо*] [w:] *Български народни песни*, съст. Миладинови Димитър и Константин, Загреб 1861, <https://litenet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/575.htm>, достъп: 30.04.2024.
- Dojnow Płamen, *Sofia Berlin*, tłum. Dobrew Dimitr, Dobrew Dorota, Gdańsk 2018.
- Karaszłow Georgi, *Synowa*, tłum. Wolnik-Czajkowska Zofia, Warszawa 1984.
- Lord Albert, *O formule*, прев. Krajka Wiesław, „Literatura Ludowa” 1975, nr 4/5.
- Mleczo Joanna, *Bułgarska obrzędowość weselna w przekładzie „Synowej” Georgiego Karaszłowa*, „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2013, nr 1.
- Mleczo Joanna, *Tradycyjny bułgarski obrzęd weselny*, Katowice 2018.
- Wakarelski Christo, *Etnografia Bułgarii*, Wrocław 1965.
- Ела се вие превива*, <https://textove.com/ivan-dyakov-ela-se-vie-previva-tekst>, достъп: 30.04.2024.
- Живков Тодор Иванов, *Увод в етнологията*, Пловдив 2000.
- Малчева Албена, *Наблюдения върху някои песенни детайли от сборника „Български народни песни“ на братя Миладинови*, „Годишник на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика »Онгъл«” 2013, nr 11.
- Миладинова Милка, 140 „Български народни песни” от братя Миладинови. *Отзвук и значение*, „Македонски преглед” 2001, nr 4.